

Szerinte a tésztaanyagok elkészítése a következő. A papirfelületet vékony tészta masszával kenték be, melynek kémiai összetételét mindeddig nem ismerjük ugyan, de a mely valószínűleg enyves, gyantás s egyéb ragacsos részeket tartalmazott. A még nedves tészta rétegre azután rányomták a képet ábrázoló metszett rézlapot, melynek nyomási felületét vagy azon üresen hagyták, vagy ezüst-, aranyfüsttel, illetve fekete festékkel kenték be. Máskor viszont nem a rézlapot vonták be festékréteggel, hanem a tészta felületét színezték meg. Mindkét esetben a nyert lenyomat színárnyalatai a rézlap felületének egyenetlenségétől függtek.

A tésztaanyagotú képek magassága 36 és 264 mm., szélessége pedig 27 és 190 mm. közt ingadozik. A legkisebb lap felületének méretei 36×27 mm., a legnagyobbéi pedig 260×190, illetve 264×184 mm. A leginkább kedvelt méretek 10—11 mm. magasság és 7—8 mm. szélesség.

A tésztaanyagotok kéziratok díszítésére szolgálnak, egy részük a kódexek egy-egy üres lapjára, sőt néha a szöveg közé van ragasztva, de a többség a kötéstáblák belső felületére lett fölérősítve.

A tésztaanyagotok tárgyát kizárólag a szentírásból merítették, bár van egy-kettő közöttük, mely díszítő motívumok ábrázolására szorítkozik. Készítésük ideje a XV. század második felére tehető, s úgy látszik főleg Bajorországban s Ausztriának ezzel szomszédos részeiben virágzott ez a technika.

A tésztaanyagotok számát W. S. *Schreiber*, Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XVe siècle című művében 98-ra teszi, melyek közül 96 unikum. Ilyen termékekben leggazdagabb a müncheni K. Hof- und Staatsbibliothek, mely 34 darabot őriz. Magyarországról a budapesti tudományegyetem szerepel a jegyzékben két darabbal.

Leidinger bevezetését a müncheni könyvtárban őrzött 34 tésztaanyagot tüzetes leírása követi, ezek közül 29 kézzel színezett másolatban van a műhöz csatolva; a másolatok a lehetőségig hűek, habár az eredetiek sokszor rongált állapotából kifolyólag a legtöbbjéről alig lehetne a szerző leírása nélkül megállapítani, hogy mit is ábrázol tulajdonképen. *Dr. Gulyás Pál.*

Giehlow, Karl: *Kaiser Maximilians I. Gebetbuch mit Zeichnungen von Albrecht Dürer und anderen künstler.* Facsimiledruck der Kunstanstalt Albert Berger in Wien. Wien, 1907. Selbstverlag der Herausgebers. 2-rét. 8, 31, 2, 157. l. Ára 500 M.

I. Miksa császár híres imakönyve *Dürer* és *Kranach* Lukács szelvényeivel egyike a müncheni könyvtár legritkább látványosságainak. Külön e célra metszett szép nagy góth betűkkel van nyomtatva hártypapíron az augsburgi *Schönsperger* által s nyom-

tatása ideje 1513 vagy 1514. év. Egyes betűit virág- és fonatmotívumok díszítik ügyes kéziratmásolók műveit utánozva. A ritka szép töredéket a XVI. század végén szerezte meg a buzgó *Dürer*-gyűjtő Miksa, később bajor választó, még pedig *Granvella* biboros örököseitől, a kié volt az egész könyv.

A biboros gyűjteményét ugyanis halála után, 1586-ban Madridból Besançonba vitték. A szintén szenvedélyes gyűjtő, II. Rudolf császár megvásárolta *Granvella* *Dürer*-metszeteit; de az imakönyv elkallódott megbizottai kezén, elég szerencsétlenül két részre osztották, nagyobb része Münchenbe került, a többi, megfosztva kötésétől, szennyes állapotban Besançonban maradt, a hol utolsó tulajdonosa halála után, 1827-ben a közkönyvtár szerezte meg. Ez is szelrajzokkal van ellátva, de jelentéktelenebb művészek kezétől.

A müncheni töredékre 1808-ban *Stuxner*nek *Dürer* rajzairól készült kőrajzai hívták fel a figyelmet, melyek *Gaethe* lelkesedését is felköltötték, de a könyv története akkor már feledésbe ment, egy ideig azt hitték, hogy valamely bajor herczeg ajtatósságának szolgált forrásául. Csak később derítették ki, hogy az, a kinek számára e rajzok készültek, maga I. Miksa császár volt. Még néhány év előtt az volt a közhit, hogy a császár kora legjelesebb művészeit foglalkoztatta abból a czélből, hogy saját használatára mesteri tollrajzokkal díszíttesse ezen, a maga nemében páratlan pazar kiállítású pergamen imakönyvet. Még akkor is, mikor már a könyv többi példányait is fölfedezték (jelenleg négyről tudnak, és pedig a Vatikánban, a bécsi udvari könyvtárban, a British Museumban és Sir *Thomas Brooke* magánkönyvtárában), sokáig úgy tekintették ezeket, mint véletlenül fennmaradt próbalevonatokat, melyek e fő mestermű kidolgozása közben készültek. Annyi igaz is, hogy mindenik példány különbözik valamiben a többitől, különösen a vörösen nyomott initálék tökéletessége szempontjából. Ebben a tekintetben némelyik egyszerű példány felül is múlja az illusztráltat. A többi négy példány is pergamenre van nyomtatva. Azonkívül Bécsben a könyv kisebb kiadásából is létezik egy példány papíron, csaknem ugyanazzal a tartalommal.

E kisebb kiadás létezéséből, valamint a császár használatára szánt, 1508-ból eredő jegyzőkönyv eme följegyzéséből: »gebeet buechl ain ordinarij, das ander extraordinarij« — meríti *Giehlow* a könyv eredetére vonatkozó föltevéseit.

Szerinte tény, hogy a könyv Miksa császár személyes felügyelete alatt készült s ő a szerzője is több imának, de ő ezt a Szent György lovag-rend használatára készítette. Egy nyomtatott imádságos könyv eszméje a császár fejében már koronázása és a törökök elleni háborúterve idejében fölmerült. Ez időben nagy érdeklődést tanúsított az apja, III. Frigyes császár által alapított

katonai Szent György-rend föltámasztása iránt s különösen a hitetlenek ellen Magyarországon folytatott háborújában akarta őket felhasználni. A határozottan egyházi jellegű rendnek azonban számos világi konfraternitása is volt. A rend és a konfraternitások érdekében rendelte el Miksa császár az imádságos könyv kinyomatását és pedig kétféle kiadásban, melyek közül egyik pergamenre nyomtatott folio-alakú díszkiadásnak volt szánva külön betűkkel, a rend előkelőbb tagjai számára, kik közt uralkodó fejedelmek is voltak, a másik pedig rendes betűkkel papírra nyomott quart-kiadásnak, a confraternitasok kevésbé kiváló tagjai számára. Ez volna az értelme a jegyzőkönyvben előforduló megkülönböztetésnek rendes és rendkívüli »gebeetbuechl« között.

S valóban a szöveg szerkesztésében eszközölt pótlások, összevetve egy korábbi kézirattal, valószínűvé teszik azt, hogy a módosítások egy katonai rend szükségletei szempontjából történtek, a melynek statutumai közt különösen nagy súly volt fektetve a szigorú lelkigyakorlatokra. Erre mutat a Szentkereszt officiumának beiktatása s több más szenthez intézendő imádság, melyek mind vonatkozásban álltak a török ellen megindítandó háborúval. Magának Szent Györgynek, a rend patronusának nevéhez több imádság is fűződik.

A nyomtatás nem haladt előre oly gyorsan, mint kellett volna. Miksa császár még 1513-ban is tiz imakönyvet kér, de augsburgi ügyvivője, Conrad *Peutinger* csak egyet képes küldeni. Sőt, mikor már a könyv teljesen készen állt és címlapját megkapta is, több lap maradt elől üresen, várva az imádságos könyvek egyik lényeges részének, a naptári résznek elkészültét. A naptár volt a késedelmezés tulajdonképeni oka, mert a császárnak a naptári részt Rómába kellett előbb elküldenie, hogy megkapja a pápa beleegyezését ősei közül néhánynak neve beiktatására, a kiket szentekül tiszteltek, mielőtt még a kanonizáció szabályai meg lettek volna állapítva. A pápa meg is adta hozzájárulását, de csak Miksa halála után.

Mint akkori idők szokásai szerint a francia »livres d'heures« s a »Hortulus Animae« számos német kiadása, a Szent György lovagok számára rendeltetett imakönyv is oldalszélein fametszetekkel volt tervezve. 1515-ben, mikor már a szöveg a naptári rész kivételével elkészült, *Peutinger* szétosztotta azt az azon időbeli leghíresebb fametszők közt, a legnagyobb rész *Dürer* Albertnek jutott. A szélrajzok barna, sárga, zöld, ibolyakék, bíbor és rózsaszín festésben, a *Dürer* iskolájához tartozó művészek szokásos színeiben kerültek kivitelre. Az ívek egy része Nürnbergbe, más része Wittenbergbe került *Cranach*-hoz. Néhány ív Augsburgban maradt, ezeket a feledésből csak újabban kiragadt *Jörg Brey* diszitette, a kinek eredetileg jelöletlen rajzait, a későbbi

korban M. A. (Mathias von Aschaffenburg) jelzéssel látta el valamely tudakos műismerő. Részt vett a munkában a H. D. jel alatt rejtőző Hans *Dürer* is, Albertnak tizenkilencz évvel ifjabb öcsese, az öreg, Magyarországból kivándorolt ötvösnek tizenhetedik gyermeke, a ki valóságosul 1530-ban Krakkóban halt meg a lengyel király udvaránál.

Miksa császár imakönyvének legnagyobb nevezetességét természetesen a *Dürer*-metszetek képezik. Nem a legjobbat adják ugyan a nagy mestertől, a ki rendelésre nem szeretett dolgozni, de azért mégis tanúi kifogyhatatlan leleményének és fantáziájának. Kalligrafikus díszeit sokan gáncsolják hidegségökért. De a figurális rajzok a valódi *Dürer* Albertet mutatják, fönsége, pajzán humora, finomsága minden változatában. A mély vallásos inspiráció és a decoratív hatás valóságos remekei a két szembetett oldalt elfoglaló Angyali üdvözlés, a Szentháromság a megfeszített Krisztussal s a purgatóriumbeli lelkeket kiszabadító angyalok. Gyönyörű rajz a Stymphali madarak is, háрпиák képében, míg a város falain kívül játszó német banda, melyre egy madár a fatetőn megvetőleg figyel, továbbá az a rajz, a melyben egy ravasz róka kandikál a megriadt tyúkokra és kakasokra, mesterművei a mulattató humornak.

E rajzok reprodukciói már ismételen közzétettek, külön a *Dürer*éi s külön a *Cranach*éi is. Magát az imakönyvet azonban a maga egészében csak most bocsátja először közre *Giehlow* fénynyomattal kombinált fotolitografiákban. A kiadás alapjául a müncheni-besançonai töredékek szolgáltak, melyeket a bécsi és *Brooke*-féle példány megfelelő lapjai egészítenek ki.

Minket ez az irodalmi esemény különösen érdekel, nemcsak a híres illusztrátor magyar származásánál fogva, de annál a kapcsolatnál fogva is, melylyel az imakönyv keletkezésének körülményei történelmünk egy dicsőségteljes korszakához fűződnek.

—r.

Cockerell Sidney C. *The Gorleston Psalter. A manuscript of the beginning of the fourteenth century in the library of C. W. Dyson Perrins.* London, 1907 Chiswick Press. 2-r. 49 l., XXI. tábla. Ára £ 3. 15/6.

Sidney C. *Cockerell* szerint a festett kéziratoknak négy fontos, sajátosan angol típusát különböztethetjük meg. Ezek a X. és XI. századbeli, nagyrészt Winchesterben készült zsolttáros könyvek, a XII. és XIII. század elejéről való, hihetőleg Yorkra visszavezethető vestiariások, a XIII. századi apokalypsisek, melyek részben Canterburyben vagy St. Albansban készülhettek, s végre a XIV. század első felében készült nagy s gazdagon minált zsolttáros könyvek, melyek az artoisi és francia flandriai iskolák erős